

- I. Eksztázis, álom, látomás
- II. Lélek, halál, túlvilág
- III. Mikrokozmosz – makrokozmosz
- IV. Áldás és átok, csoda és boszorkányság
- V. Maszk, átváltozás, beavatás
- VI. Démonok, látók, szentek
- VII. Mágikus és szakrális medicina
- VIII. Test, lélek, szellemek és természetfeletti kommunikáció

*Vallászetnológiai fogalmak
tudományközi megközelítésben*

Szerkesztette
PÓCS ÉVA

Balassi Kiadó, Budapest

Helynevek

Megyerővidítések:

BN – Bács-Kiskun
 HR – Harghita
 MS – Mureş
 PE – Pest
 SJ – Sălaj
 ZA – Zala

Ország rövidítések:

HU – Magyarország
 RO – Románia

Budapest, HU

Csikszentdomokos, Sándominic, HR, RO
 Csíkszentkirály, Sáncriăeni, HR, RO
 Csíkszereda, Miercurea-Ciuc, HR, RO
 Csíktaplóca, Toplița-Ciuc, HR, RO
 Érd, PE, HU
 Homokkőmáram, ZA, HU
 Korond, Corund, HR, RO
 Nyárádköszvényes, Mătrici, MS, RO
 Nyárárdremete, Eremitu, MS, RO
 Sükösd, BN, HU
 Szárhegy, Lázareca, HR, RO
 Szilágynyagfalu, Nuşfalău, SJ, RO
 Szováta, Sovata, MS, RO
 Szőkefalva, Seuca, MS, RO

GYÖNGYÖSSY ŐRSOLYA

Az engesztelő áldozattól a gyakorlati megoldásokig

Plébánosok magatartása a közösséget fenyegető veszélyek idején

A magyarság közösségeiben a vallásos világkép része volt a papoknak tulajdonított sakrális erő, amely képes arra, hogy elhárítsa a közösséget fenyegető veszélyeket. A papok rendkívüli képességeibe vetett hit az ótestamentumi Áron főpap története vezethető vissza, aki imádságával mentette meg népét a pusztító „csapástól” (Móz IV.16, 42–48). Alapja, hogy a katasztrófák sosem a véletlen születtei: rajtuk keresztül maga a Mindenható fejezi ki nemtetszését, aki bűnbánatot követel, és a közösség lelki megtisztulásának szükségességére figyelmeztet. Ki más lenne képes beszélni az engesztelő bocsánatot, mint a közösség lelki vezetője?

A 19. század közepéig a lelkipásztorok a bűnbánati áldozat különböző formáit alkalmazták, hogy kiengeszteljék a Jóistent (például körmenetek, fogadalmak, felajánlások stb.). A század második felében ez a „védelmező” szerepkör egészen új, világias vonásokkal egészült ki. Ezek a változások egy merőben új papkép formálódását is jelezték. Tanulmányomban azokat a fenyegető egzisztenciális krízishelyzeteket veszem sorra, amikor a csongrádi plébánosok ezt a sakrális hatalmat felhasználva igyekeztek megóvni a híveket az olyan tényleges veszélyektől, mint a járványok, az erőszak vagy a természeti katasztrófák.¹

A pap szerepe a csongrádi plébániaközösségben

Csongrád társadalmának zömét a 19. században az 5–10 vagy 0–5 holdas kis- és középbirtokosok, valamint a föld nélküli szegények, majorsági cselédek alkották. Ahogy Váry Gellért csongrádi származású piarista szerzetes írta: ők voltak „Csongrád népe”.² Összefoglalóan „intelligenciának” nevezték azokat a polgári vagy ennél magasabb iskolát végzett tisztikardbajjviselőket, jelesebb köztisztviselőket, orvosokat, polgári iskolai tanárokat, iskolaigazgatókat, ügyvédeket, akik életmód, magyaron és mentalitás tekintetében látványosan elkülönültek a többségben lévő földművesektől és mezőgazdasági bérmunkásoktól.

A Tisza-parti települést évszázadokon keresztül kizárólag római katolikusok lakták. 1785-ben Kanyó András plébános összeírása 61 reformátust említ, akik kivétel nélkül a Tisza túlsópartján fekvő Tés filiában éltek.³ Az első izraelita családok valamikor az 1790-es évek tájékán érkeztek a településre. A csongrádi zsidó hitközség 19. századi története egy dinamikus fejlődő réteggözösség képét tárja elénk, mely mindössze száz év alatt jelentős politikai és gazdasági befolyásra tett szert a térségben. Az 1870-es években a Csongrád belterületén élő 16 772 római katolikus mellett 517 zsidó, 56 „ágostai”, 9 „helvén” és 2 görögkatolikus felket volt számba a csongrádi plébános. A dohánykertész és juhász-pásztor népeségű uradalmi majorságban, „Föll-Győ” (Felgyő major) filiában az 527 katolikus mellett 27 fő helvétet találunk.⁴

Ami a 19. század közepén összesen összefogta a csongrádi szegényeket a gazdagokat, művelteket és írástudatlanokat, az az érzelmes, elkötelezett vallásgyakorlás volt. A vasárnapi misén válogatás nélkül ott tolongott a csongrádi katolikus közönség színe-java. Valaki mindig elájult a fullasztó tömegben,⁵ a kántor kénytelen volt szitkozódva furakodni a lépcsőn, hogy részt vehessen a körmeneten,⁶ a plébános is csak rendőri segítséggel tudott a nép közé férkőzni, mikor a szenteltvízhintést végezte.⁷ Nem véletlen, hogy a különböző vallási társulatokhoz való csatlakozás a 19. század végére preszúrikkérdéssé vált. Csongrádon, a korabeli nagyobb városokkal ellentétben, a templomkerülés nem vált a „polgárius magatartásforma” részévé, sőt: a nagygazda urak családjában a vallásosság az értékhierarchia csúcspontjára maradt, tőlük származtak a legjelentősebb adományok. Példájukat követték azok a kisbirtokos parasztok, szőlőművesek és halászok, akik bekapcsolódtak a szent célú gyűjtésekbe, vagy saját erőből szobrokat, kereszteteket állítottak a határba.

A csongrádi plébánia a váci egyházmegyéen belül megnyugtatóan jövedelmező, tekintélyes állásnak számított, amelyre csak magasan képzett, tapasztalt plébánosok tarthattak igényt. A plébános megnevezése a csongrádi nép ajkán „plébános úr” volt, de a káplánoktól való megkülönböztetés végett hívták „főpapnak”,⁸ „főúrnak”, „főatyának”¹⁰ vagy „őreg papnak”¹¹ is. A plébános minden időben megkülönböztetett tiszteletben részesült: kalaplevevé köszöntötték az utcán, kezet csókoltak neki. Ahogy 1889-ben Zöld Antal csongrádi néptanító egyik levelében megfogalmazta: „ez az ember [a plébános] Csongrádon a legfőbb tiszteletré méltó egyéniség”.¹²

A helyi plébános személyét feltétlen bizalom övezte. A kihallgatási jegyzőkönyvek tanúsága szerint az írástudatlan parasztemberek fenntartás nélkül hallgattak a plébános szavára, adományaikról, misealapítványaikról nem kértek írásos igazolást. „Ilyenkor [mikor adománygyűjtésre szólított a plébános] bizony nagyon adakoztunk, mert minden szava bizony szent volt, és azt gondoltuk, hogy ő saját jövedelmét is az utolsóig az Isten dicsőségére áldozza, tehát mi is szívesen tettük.”¹³ „Hegyi Antal plébános úr akart nekem adni róla írást, de nem fogadtam el, mert bíztam benne mint főatyámban.”¹⁴ A plébános szavának hatásával a világi előljárók is tisztában voltak. Nem csoda, hogy a település vezetőisége a templomi prédikáció tartalmának nagy jelentőséget tulajdonított, és a nem tetsző tartalmakat rögtön szóvá tette. Példaként hozom fel Hegyi Antal plébános sokat támadott kijelentését

azzal kapcsolatban, hogy nem becsületes ember és asszony az, aki a Szentháromság téren felállított mechanikai műszínházba beengedi a gyermekét.¹⁵

I. eveléri forrásaink egyértelműen arra utalnak, hogy a plébános *sajájajuként* tekintett a hívek közösségére, kiknek maradéktalanul osztozik sorsában.¹⁶ A „híveim”,¹⁷ „gondjaimra bízottak”,¹⁸ „népem”¹⁹ megnevezésén kívül aligha találunk egyéb jelzőt. Ez az *organikus szemlélet* a papi hivatás sajátos természetéből fakad. Lényege, hogy a plébános a hívek testi és lelki jólétéért folyó küzdelemben *compassiót* vállal a közösséggel: sérelmezünk az ő személyes sérelmével egyenlő. Ez a fajta viszonyulás mód aligha választható: a nép részéről alapvető elvárásként jelenik meg.²⁰ Amikor 1867-ben Alvinczy Ferenc plébános a túl magas stóladíjat követelő kántor ellenében emelte fel szavát, ekképpen körvonalazta hivatása lényegét: „Aztán, midőn az inség, most rövid idő alatt már két ízben zsarolta, sanyargatta az alföldi népet: kik iparkodtak ezt leginkább enyhíteni, kik szereztek több anyagi, pénzbeli segílyt mint a plébánosok? [...] Ha az inség sanyargatja a népet: akkor védheti a plébános az ő híveit, de ha egy kántor zsarolja azokat, akkor »csitti!«, »hallgass!« a neve, nemde? Legyen bizonyos S. úr, hogy a csongrádi plébános soha, semmi ügyben nem fogja elhagyni híveit, ha hozzá igazságos panasszal járulnak.”²¹

Előbbi megállapításunk fordítva is érvényes. A hívekre mint a plébánossal sorsközösséget vállaló homogén »védelmi tömbre« való hivatkozás Hegyi Antal plébános retorikájának állandó eleme volt. Mikor a csongrádi plébános viszonya a váci Szentiskével elmérgesedett, a magánjellegű esetet a plébániaközösség egésszel elleni offenzívaként értékelte. A Szentiskék vádjaira adott válaszában „a népen esett sérelem” megtorlását helyezte kilátásba, mely nemcsak joga, de plébánosi kötelessége is egyben.²² „ügymet és *népemet* fogom védelmezni bárki ellen utolsó lehelletemig s elviszem föllebbezésemet az apostoli Szentiskéig ha éppen térdem állva kell is csusznom Rómáig”²³

A plébános elleni morális „támadások” idején hangsúlyozott egységnek mint retorikai fordulatnak erkölcsi felmentő ereje van. A néplélek ezt az egységet ösztönösen felvállalja, hisz meggyőződése szerint a plébános egy személyben képviseli az egész közösséget. A vállalás elutasítása csak a pap személyisége és a papságtól elvárt hagyományos magatartásminta összeférhetetlensége miatt történhet meg.

A védelmező pap alakja. Csongrádi esettanulmányok a 19. századból

Bálint Sándor megállapítása szerint a nép vallásos világképét a képzelet, érzelem és egyéb irracionális hajlamok alakítják.²⁴ A templomot, a templomhoz kapcsolódó tárgyakat szentelményként kezeli, nemritkán pogányos színezetű hagyományainak fonalába szövi. Ez a világkép Isten felszentelt képviselőinek, a papoknak olyan szakrális erőt tulajdonít, mely képes arra, hogy elhárítsa a közösséget fenyegető tényleges veszélyeket.

Az első csongrádi plébános, kinek hősies jelleméről különös kegyelettel emlékeznek meg forrásaink, Vintze Gergely volt. Az ő csongrádi működése idején

(1738) tört ki a pusztító „gugahalál”. A pestis egy esztendő leforgása alatt 7260 áldozatot követelt, a betegeket maga a plébános gondozta.²⁵ Egy alkalommal, mikor az életükért és szeretetükért részkető csongrádi hívek a templomba gyűltek szentmisére, Vintze plébános prédikációjában felszólította elkészeredett híveit, hogy fennszóval ajánlják magukat Szent Rókus pártfogásába, és tegyenek fogadalmat egy kápolna építésére. Az összegyűlt nép eleget tett lelkipásztorra kérsének, majd az Oltáriszentséget tartó Vintze plébános vezetésével körmenetet tartottak a Belsőváros körül.²⁶ A pestis hamarosan megszűnt, és a csongrádiak nem feledkeztek meg fogadalmukról: a mai Nagybaldogasszony Általános Iskola helyén kápolnát emeltek a szent tiszteletére, napját pedig kiemelt fogadalmi ünnepé tették meg.

Banó Mihály plébános nem égi-természeti, sokkal inkább földi hatalmasságok ellenében kényszerült kiállni híveit. A történetnek több változata maradt fenn. 1849-ben a Kiskunfélegyháza állomásozó Thun gróf felderítő csapatokat küldött Csongrádra. A megérkező osztrák katonák zaklatni kezdték a nemzeti színű szalagot, gombos mentét viselő lakosokat. Egyes források szerint emiatt, mások szerint Kossuth ellenállásra buzdító levele okán ragadtak fegyvert a csongrádiak, és néhány katonát örökre ott is marasztaltak. A felbőszült Thun tábornok parancsba adta, hogy a települést a földdel kell egyenlővé tenni. A kétségbeesett csongrádiak egy része a templomba menekült, ahonnan Banó plébános Draskovits István polgárral „templomi szentség lobogó alatt”²⁷ – más források szerint az Oltáriszentséggel kezében – az osztrák parancsnok elé sietett, és kérlelni kezdte, hogy változtassa meg ítéletét. A „megenyhült” parancsnok a büntetést végül néhány órai szabad rablásra és gyűjtogatásra változtatta.

Csongrádon a 18–19. század folyamán nem volt hiány válogatott természeti csapásokban: kíméletlen jégesők (1818, 1835, 1866), kemény fagyok (1836, 1850, 1866), szárazság (1841, 1852, 1862) váltották egymást, a kiszámíthatatlan természet hozam miatt éhínségtől szenvedett a lakosság (1846).²⁸ A csongrádi plébános 1866-ban a következő bejegyzést hagyta örökül a Historia Domusban: „Szerencsétlen év! Háború – kolera – áríz – marhavész! Fagy – aszály – inség!”²⁹ A legkomolyabb károkat mégis az árízok okozták. A Tisza szabályozását követően egymást érték a kisebb-nagyobb árízok, mígnem 1876-ban a folyó előntötte a települést.³⁰ A *Csongrádi Újság* cikkírója bibliai hasonlattal élve emlékezett vissza ezekre az időkre: „Mintha Szodoma és Gomora sorsára jutottunk volna, legnagyobb ellenségünk, a szép szőke, de veszedelmes Tiszával folytatottunk élethalál harcot.”³¹ 1888-ban ismét komoly veszély elé nézett a település. Hegyi Antal plébános jelentésében azt írta, hogy már csak a Jóisten örökös kegyelmében és Jézus Szentséges Szívében bízik.³² Csongrád végül megmenekült a víz betörésétől. Ennek emlékére Hegyi plébános Jézus Szívének ünnepét a csongrádiak fogadalmi ünnepévé emelte.³³

Hogy a nép milyen kiemelt jelentőséget tulajdonított plébánosa krízishelyzetekben tanúsított viselkedésének, tisztán mutatja az az eset, amikor Hegyi plébános a víz betörésétől való félelemben a belsővárosi templomból kimenekítette az

Oltáriszentséget. A hívek kétségbeeséssel vették tudomásul a hírt: „hangos zokogásban tört ki az utcák népe, hogy már csakugyan elvesz a város, mert a Belsővárosból már az Oltáriszentséget is elviszik!”³⁴

A védelmező szerepkör modernizálódása: Hegyi Antal tevékenysége

Forrásaink tükrében Hegyi Antal (1886-tól 1902-ig csongrádi plébános) elődei-nél racionálisabb gondolkodású, tette kész papként tűnik fel; kiűnő pénzkezelő, aranyhajú szónok, sikeres adománygyűjtő, telve politikai ambíciókkal. Személyisége felkes követők és elszánt ellenkezők táborára osztotta a csongrádi hívek közösségét. A polgáriásodó paptípus megjelenítője, aki sajátos emberi természeténél fogva önkéntelenül felszínre hozta a 19. század végén újraformálódó társadalmi papkép gyermekbetegségeit.

Akármilyen „modern módon” képviselte Hegyi a saját elképzeléseit, a papi hivatalás hagyományos retorikai kliséitől való eltávolodás valódi gondot okozott neki. 1875 januárjában, kecskeméti káplánkodása idején, ekképpen reagált a politikai népizgatás vádjára: „a legédesebb és legboldogtatóbb megnyugvásomra szolgál, hogy Jézus is, ki maga a megtestesült út, igazság és élet volt, szintén e címen vádolta be Pilátus előtt s hurcolta a kínszenvedés Golgothára a jeruzsálemi szinédrium”.³⁵ Hegyi ugyanezt a retorikát folytatta akkor, amikor egyházi és politikai ellenfelei – vagy ahogy ő nevezi: júdásai – támadták. Hol a bántalmazott Krisztushoz, hol a kivégzett Keresztelő Szent Jánoshoz hasonlította magát.³⁶ Felüggészése után azt üzent a csongrádi híveknek, hogy hűsvétkor „az Ur Jézussal” fel fog támadni, vagyis eléri, hogy visszahelyezzék a plébániára.³⁷ Hegyi egész pályafutására jellemző volt ez a szorongató, feltehetően indirekt kettősség; a szigorúan szakrális szempontból értelmezett papi magatartás, valamint a jogait ismerő és gyakorló, praktikus szemléletű állampolgár összeegyeztetésének nehézsége.

Hegyi Antalnak – elődeitől eltérően – már lehetősége volt arra, hogy a közösséget fenyegető természeti katasztrófák idején központilag támogatott, szervezett segítséget nyújthasson, mentő stratégiát dolgozzon ki. Miután az ideiglenesen felállított árvíz védbizottság elnökévé választották, első kézből értesült a katasztrófa fenyegette település lehetőségeiről, részt vett a gátvédelmi stratégia kidolgozásában.

Szent áldozattól a praktikus megoldásokig

Vintze Gergely csongrádi plébános a pestis pusztításai közepette úgy vélte, hogy az égiek megengesztelésének egyetlen útja a többszörösen megerősített bűnbánati áldozat. Ugyan maga is ápolta, gondozta a betegeket, úgy ítélte meg, hogy önfeláldozó munkája aligha járul hozzá a település megmentéséhez. Miután a templomban fennszóval megfogadtatta a csongrádiakkal, hogy Szent Rókus tiszteletére

kápolnát fognak építtetni, templomi lobogókkal és az Oltáriszentséggel felszerelt keze körmenetet vezetett a szenvedő város köré. A „védelmi körbe” vont túlélők a félelemtől és bűnbánattól szorongatva hősies papjukba vetették utolsó reményüket. Mikor a pestisjárvány csillapodni kezdett, a hálás csongrádiak első dolga volt, hogy az akkori temető közepén kápolnát emeljenek Szent Rókus tiszteletére. Fogadalmukhoz mérten a szent ünnepét – napjainkig – különös pompával ülik meg. Vintze plébános tehát a közönséggel közösen végzett bűnbánati áldozati (vagyis a fogadalom és a körmenet) segítségével, a büntető isteni hatalom engedelmelére használta papi karizmáját.

Banó Mihály plébánosi működése idején (1849) az osztrákok bosszújától megremült csongrádiak még mindig a templomban, a papjuknál kerestek elsőként menedéket. A plébános az ártatlanokat védő isteni akarat küldöttéként jelent meg a települést felgyújtani akaró gróf Thun előtt. Míg hívei a templomi lobogókat tartották, ő maga az Oltáriszentséget szorongatta, miközben a település védelmében beszélt. Bizott benne, hogy a felvonultatott szakrális jelképek kellő nyomatékkal adnak mondandójának. A „szent diplomáciai küldött” hatására a büntetés ugyan nem maradt el, de jelentősen enyhült. A csongrádiak – a fennmaradt paraszti feljegyzések szerint – még évtizedek múlva is hálás szívvel emlékeztek hős papjuk helytrállására.

Vintze és Banó plébánosok a hagyományos papi magatartás letisztult példaképei voltak. Szent áldozataik, mint a felajánlás, a lobogók és az Oltáriszentség hordozása felmutatása, az engesztelő könyörgés mind a papság elfogadott és sajátos „védelmi eszköztárába” tartoznak, és nem utolsósorban a hívek is ezt a magatartást várták el lelki vezetőjüktől. Az alapvetően hagyományörző csongrádi társadalom mentalitása a 19. század végéig azonban alig változott. Mikor 1888-ban Hegyi Antal az Oltáriszentséget az árvízveszély elől menekítve kihozta a templomból, a hívek a racionális indítatású, preventív tettből fánumot véltek kiolvasni. Úgy tartották, hogy lelki vezetőjük az égi hatalmak szándékát ismerve csalhatatlannal látja a település sorsát. A papságtól nem praktikus megoldásokat, hanem szakrális védelmet vártak.

Jól tudta ezt Hegyi Antal is, aki az árvízi rendelkezések egyik gyakorlati kitervelőjeként és plébánosként egyaránt igyekezett megtenni a magáét. Az elkészen detten védekező csongrádiakat az egyik vasárnapi misén fennszóval Jézus Szent Szívének oltalmába ajánlotta, és engesztelő imaórákat szervezett a Szent Szív tiszteletére. A felajánlást ugyan nem követte fogadalom, a plébános „paphoz illő” magatartását megnyugvással fogadta a csongrádi közvélemény.

A csongrádi példán keresztül a hagyományos papkép változása, a szent áldozatoktól a gyakorlatias megoldások felé való eltolódás folyamata vált vizsgálhatóvá. A 19. század végén a papság már nemcsak szakrális hatalmát, hanem hivatali tekinvélyét, értelmiségi mivoltát is latba vetette azért, hogy közösségét a legnagyobb biztonságban tudhassa.³⁸

Jegyzetek

- 1 A kérdést egy korábbi munkámban nagy vonalaiban kifejtettem (lásd Gyöngyössy 2014: 70–73).
- 2 Váry (1974: 86).
- 3 A kulturületi lakosokat és a kisebb környező településeket (Csany, Felgyő, Tés, Fehértó, Ellés) is beleszámolva, Dudás (1999: 26).
- 4 Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád (továbbiakban: NPI) Historia Domus, Csongrád I. kötet, 113.
- 5 Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Acta Privatorum (továbbiakban: VPL APriv.) – Mátyus János, 1823. július 10. Makai András vallomása.
- 6 Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Acta Parochiarum Csongrád (továbbiakban: VPL APar. Cs.) 1867. Sohlya Antal kántor dátum nélküli levele a váci püspökhöz.
- 7 VPL APar. Cs. 1887. Hegyi Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.
- 8 „Vidékünkön a káplános plébánosokat is főpapoknak nevezik.” VPL APar. Cs. 1867. Sohlya Antal dátum nélküli levele a váci püspökhöz.
- 9 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Máté János vallomása.
- 10 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Lantosné Roza Ilona vallomása.
- 11 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Ornyikné Nyilas Viktória vallomása.
- 12 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1889. február 21. Zöld Antal levele a váci püspökhöz.
- 13 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Tari Luca vallomása.
- 14 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1898. augusztus 22–26. Lantosné Roza Ilona vallomása.
- 15 NPI 1889. Gétzi János nyomtatásban megjelent nyílt levele. Schwartz Sándor nyomdájából.
- 16 Hegyi plébános az 1888-as árvíz után a váci püspöktől kért segítséget: „Méltóztassák egyuttal tisztelettel vett parancsának teljesítését megfelelő eszközök által lehetővé is tenni, mert az Úr Istennel nem szállhatok ítéletre, hogy miért sujtott le aytai keze *népeimmel együtt* a föld poráig.” VPL APriv. – Hegyi Antal, 1888. május 14. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságához.
- 17 VPL APar. – Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.
- 18 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1892. május 10. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságához.
- 19 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1888. május 14. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságához.
- 20 „Lelkiatyát óhajtunk, kegyelmes (püspök) úr: Lelkiatyát, ki nem csak czimból, hanem érzésből is legyen lelkiatyánk, ki velünk érezzen.” VPL APriv. – Hegyi Antal, 1889. Gétzi János nyílt levele. Schwartz nyomdájából.
- 21 VPL APar. – Cs. 1867. november 12. Alvinczy Ferenc és káplánjainak levele a váci püspökhöz.
- 22 „A hol híveim lelki jóléte és üdvéről van szó, lehetetlen hallgatnom, mert mint lelki páász-tornak alkalmazkodnom kell azon megdönthetetlen egyházi elvhez: »salus animarum suprema lex esto.«” (A lelkek java a legfőbb törvény) VPL APriv. – Hegyi Antal, 1894. február 14. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságához.
- 23 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1894. szeptember 30. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságához.
- 24 Bálint (2009b).

- 25 *Csongrádi Közöny*, 1894. október 7. I. évf. 30. szám, 3.
 26 Tari (1977: 11).
 27 *Csongrádi Lap*, 1899. augusztus 6. IX. évf. 32. szám, 1–2.
 28 Tari (1977).
 29 NPI, *Historia Domus I.* kötet, 109.
 30 Tari (1977: 30).
 31 *Csongrádi Újság*, 1905. április 23. III. évf. 17. szám, 4.
 32 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1888. március 31. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.
 33 *Csongrádi Közöny*, 1895. június 16. II. évf. 24. szám, 3.
 34 VPL APar. – Cs. 1888. Hegyi Antal dátum nélküli bejegyzései a csongrádi *Historia Domus* kitépett lapjain. 109.
 35 VPL APriv. – Hegyi Antal, 1875. január 19. Hegyi Antal levele a váci püspökhöz.
 36 „De hát kérem, nem éppen így tettek-e ellenfelei Krisztus Uruunkkal, mikor a saját hazugságukat állították fel ellene bizonyítékul? [...] Hogy engem ne bántalmazzanak a legqualificálatlanabb módon ellenségeim, mikor őt, a mestert haláláig bántalmazzák?” VPL APriv. – Hegyi Antal, 1894. szeptember 30. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz. Lásd még *Csongrádi Lap*, 1898. február 6. VIII. évf. 6. szám, 2.; *Csongrádi Lap*, 1898. április 3. VIII. évf. 14. szám, 2. A „Legyen világosság!” röpirat kivo-
 natelmezése.
 37 *Csongrádi Lap*, 1898. május 29. VIII. évf. 22. szám, 2.
 38 Lásd Gyöngyössi (2014).

Bibliográfia

- BÁLINT Sándor 2009a: A magyar vallásos néprajz elmélete. In Bálint Sándor: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos néphélet köréből*. Budapest: Ős-kép, 143–148.
 – 2009b *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos néphélet köréből*. Budapest: Ős-kép.
 DUDAS Lajos 1999: A római katolikus egyház megerősödése Csongrádon a 18. században. In Georgiades Ildikó–Sebestyén István (szerk.): *Oppidum Csongrád 1999*. Csongrád: Oppidum Csongrád Alapítvány, 7–28.
 GYÖNGYÖSSY Orsolya 2014: *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében*. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48.; A Vallási Kulturakutatás Könyvei 16.) Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.
 TARI László 1977: *Kronikák a régi Csongrádról 1704–1901*. (Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 7.) Szeged: Somogyi Könyvtár.
 VÁRY Gellért 1974: *Emléklapok Csongrád múltjából*. Szeged: Somogyi Könyvtár.
- Levéltári források
- Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád (NPI)
 Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Acta Parochiarum Csongrád (VPL APar. Cs)
 Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Acta Privatorum (VPL APriv.)

Sajtó

- Csongrádi Közöny*, 1894. október 7. I. évf. 30. szám.
Csongrádi Közöny, 1895. június 16. II. évf. 24. szám.
Csongrádi Lap, 1898. február 6. VIII. évf. 6. szám.
Csongrádi Lap, 1898. április 3. VIII. évf. 14. szám.
Csongrádi Lap, 1898. május 29. VIII. évf. 22. szám.
Csongrádi Lap, 1899. augusztus 6. IX. évf. 32. szám.
Csongrádi Újság, 1905. április 23. III. évf. 17. szám.

A kötet szerzői

- BEVER, EDWARD történelemszakkészítő, New York Állami Egyetem, College at Old Westbury
 BIRTALAN ÁGNES tanszékvezető egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, Távol-keleti Intézet, Budapest
- CSEPREGI ILDIKÓ tudományos munkatárs, „Kelet–Nyugat” Vallásietnológiai Kutatócsoport, MTA BTK, Néprajztudományi Intézet, Budapest
- FÁBIÁN GABRIELLA tudományos munkatárs, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged
- FRAUHAMMER KRISZTINA tudományos munkatárs, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged
- GYÖNGYÖSSY ORSOLYA MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged
- GYÓRFY ESZTER PhD-hallgató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; tudományos segédmunkatárs, „Kelet–Nyugat” Vallásietnológiai Kutatócsoport, MTA BTK, Néprajztudományi Intézet, Budapest
- IANCU LAURA tudományos munkatárs, MTA BTK, Néprajztudományi Intézet, Budapest
- KESZEG VILMOS professzor, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár
- MENCEJ, MIRJAM a folklorisztika professzora, Ljubljana Egyetem, Etnológia és Kulturális Antropológia Tanszék
- MINNIAHMETOVA, TATJANA független etnológus és folklórkutató, Innsbruck
- OLÁH JÁNOS tanszékvezető egyetemi tanár, Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest
- PETROVIĆ, SONJA a szerb irodalom professzora, Belgrádi Egyetem, Szerb és Délszláv Irodalom Tanszék
- PÓCS ÉVA professzor emeritus, „Kelet–Nyugat” Vallásietnológiai Kutatócsoport, MTA BTK, Néprajztudományi Intézet
- RIVIÈRE, JANINE történész, független kutató, Torontói Egyetem
- SPÁT ESZTER antropológus, független kutató, Közép-európai Egyetem, Budapest
- TÓTH ANNA JUDIT tudományos munkatárs, „Kelet–Nyugat” Vallásietnológiai Kutatócsoport, MTA BTK, Néprajztudományi Intézet
- TÓTH G. PÉTER tudományos munkatárs, „Kelet–Nyugat” Vallásietnológiai Kutatócsoport, MTA BTK, Néprajztudományi Intézet
- TUCZAY, CHRISTA ÁGNES magádocens, Bécsi Egyetem, Germanisztika Intézet